

חבורת הבוגרים בישיבה

"לאימת אתי מר" מי מחכה למי?

א. סיפור המעשה

רבי יהושע בן לוי אשכח לאליהו, דהוי קיימי אפיתחא דמערתא דרבי שמעון בן יוחאי. אמר ליה: אתינא לעלמא דאתי? אמר ליה: אם ירצה אדון הזה. אמר רבי יהושע בן לוי: שנים ראיתי, וקול שלשה שמעתי. אמר ליה: אימת אתי משיח? אמר ליה: זיל שייליה לדידיה. והיכא יתיב? אפיתחא דרומי. ומאי סימניה? יתיב ביני עניי סובלי חלאים. וכולן שרו ואסירי בחד זימנא, איהו שרי חד ואסירי חד; אמר: דילמא מבעינא, דלא איעכב. אזל לגביה, אמר ליה: שלום עליך רבי ומורי. אמר ליה: שלום עליך בר ליואי. אמר ליה: לאימת אתי מר? אמר ליה: היום. אתא לגבי אליהו. אמר ליה: מאי אמר לך? אמר ליה: שלום עליך בר ליואי. אמר ליה: אבטחך לך ולאבוך לעלמא דאתי. אמר ליה: שקורי קא שקר בי, דאמר לי 'היום אתינא', ולא אתא! אמר ליה: הכי אמר לך: 'היום אם בקלו תשמעו'.

[תרגום]: ר' יהושע בן לוי מצא את אליהו, שהיה עומד בפתח מערתו של ר' שמעון בר יוחאי. אמר לו: האם אזכה לעולם הבא? ענה לו: אם ירצה אדון הזה. אמר רבי יהושע בן לוי: שנים ראיתי וקול שלושה שמעתי. אמר לו: מתי יבוא המשיח? אמר לו: לך ושאל אותו בעצמו. והיכן הוא יושב? בפתח רומי. ומהו סימנו? הוא יושב בין עניים סובלי חלאים. כולם מתירים וקושרים את התחבושות בפעם אחת, ואילו הוא מתיר אחת וקושר אחת; שהוא אומר: שמא אתבקש, שלא אתעכב. הלך (ר' יהושע בן לוי) אצלו. אמר לו: שלום עליך רבי ומורי. ענה לו: שלום עליך בן לוי. אמר לו: למתי אתה בא? אמר לו: היום. בא לאליהו, אמר לו: מה אמר לך? אמר לו: שלום עליך בן לוי. אמר לו: הבטיח לך ולאביך לעולם הבא. אמר לו: הוא שיקר לי, שאמר לי 'היום אני בא', ולא בא. אמר לו: כך אמר לך: 'היום אם בקולו תשמעו'.

(תהילים צה, ז).

ב. ר' יהושע בן לוי ואלהו

הסיפור שלפנינו מפגיש בין ר' יהושע בן לוי ואלהו הנביא. תיאור של פגישה כזו בין חכם מחכמי ישראל לבין אלהו הנביא אינו נדיר כלל. מצאנו מקומות רבים שבהם חכמים פוגשים את אלהו, ובחלק מהמקרים אף מסופר על אלהו כמי שפוקד את בית המדרש דרך קבע. אולם, דומה שלר' יהושע בן לוי היה קשר מיוחד עם אלהו, הן מבחינת מינון המפגשים עמו והן מבחינת סגנונם.

רבי יהושע בן לוי אשכח לאלהו, דהוי קיימי אפיתחא דמערתא דרבי שמעון בן יוחאי.

המערה של ר' שמעון בר יוחאי ידועה לנו לפחות משני מקורות אחרים בגמרא: הראשון, בסיפור הידוע על בריחתו של ר' שמעון מפני הרומאים והסתרותו במערה במשך שלוש עשרה שנה; והשני, בתיאור קבורתו של ר' אלעזר בנו של ר' שמעון במערת הקבורה של אביו. נחלקו המפרשים בשאלה באיזו מן המערות הללו עסקינן; לפי הרמ"ה, מדובר על מערת המחבוא מפני הרומאים, "כשהיה נחבא שם". אולם מהר"ל מפראג מפרש שזו היתה המערה שבה נקבר רשב"י:

דע שאין ספק, כי יש מקומות בעולם מיוחדים לדבר קדוש א-לקית ביותר, ובפרט המערה שהיה רבי שמעון בן יוחאי הקדוש נטמן ראוי לזה. ואין ספק שהיה נגלה אליהו להקדוש רשב"י כמה פעמים במערה, והיה גלוי של אליהו נמצא שם בשכבר, גם עתה נגלה שם אליהו.

[מהר"ל, נצח ישראל, פרק כח]

דומה שר' יהושע בן לוי הלך מלכתחילה למערה זו במגמה להתחבר לפועלו ולדרכו של ר' שמעון בר יוחאי. בריחתו של ר' שמעון מפני הרומאים והסתרותו במערה שלוש עשרה שנה מלמדת על ערך לימוד התורה בחייו ועל עמדתו הנחרצת כנגד התרבות הרומאית.¹ ר' יהושע בן לוי מבקש אפוא להימצא במקום שר' שמעון שהה בו כדי לשאוב משם כוחות לדרכו שלו.

מפגשו של ר' יהושע בן לוי עם אלהו במערה מציב בפניו הזדמנות לשאול את אלהו שאלות שמעסיקות אותו, שבשכלו האנושי אינו יכול לדעת אותם. לא פעם ניתן לראות שהמפגש עם אלהו עוסק בממד שחכמים

כיושבי הארץ אינם מסוגלים להשיג. כך למשל, חכמים שואלים את אלהו מה אמרו בשמים בסוגיות מסוימות.² ר' יהושע בן לוי מנצל את ההזדמנות, ושואל את אלהו האם הוא ראוי לזכות

¹ עיינו בבלי ברכות, לה ע"ב; שם שבת, יא ע"א; ירושלמי שבת פ"א ה"א – שבהם רשב"י מוצג כדמות המופת של תלמיד חכם שתורתו אומנתו, עד כדי כך שהוא פטור מתפילה או אפילו מקריאת שמע.

² בבלי בבא מציעא, נט ע"ב; שם גיטין, ו ע"ב; שם חגיגה, טו ע"ב.

לחיי העולם הבא:

אמר ליה: אתינא לעלמא דאתי?

אמר ליה: אם ירצה אדון הזה.

תשובת אליהו מצריכה ביאור. מי הוא 'אדון הזה'? נראה שכוונתו של אליהו לקב"ה. לפי דבריו, אין דבר זה תלוי אלא בקב"ה. וכן פירש מהר"ל: "הוא ה' יתברך בו בלבד תלוי עולם הבא".³ לאור זאת מתפרשת גם תגובתו של ר' יהושע:

אמר רבי יהושע בן לוי: שנים ראיתי וקול שלשה שמעתי.

הקול השלישי, כך מסתבר, הוא קול השכינה שמצויה עמם במערה.⁴ לפנינו תיאור של מפגש בעל משמעות עמוקה. במעמד הנעלה הזה ר' יהושע בן לוי פוגש לא רק את אליהו הנביא, אלא גם את השכינה.

ייתכן שאליהו בתשובתו רומז לר' יהושע בן לוי שהשאלה ששאל אינה השאלה הראויה להישאל על ידי מי שעובד את הקב"ה לשם שמים. עובד ה' צריך לעבוד ללא חשבונות על שכרו בעולם הבא. כיוון שר' יהושע לא ממשיך לשאול בעניין זה, נראה שהוא מבין שהנושא הזה אינו צריך להעסיקו.

אולם, אפשר בהחלט שר' יהושע מלכתחילה אינו 'דואג' לשכרו האישי בעולם הבא. שאלתו מבטאת את הדילמה שלו אם פועלו ומעשיו בעולם רצויים לפני הבורא, כאשר המדד הטוב ביותר לדבר זה הוא מקומו בעולם הבא. ר' יהושע בן לוי שואל עתה שאלה אחרת:

אמר ליה: אימת אתי משיח?

גם כאן אליהו אינו מספק תשובה ברורה, אלא מציע לר' יהושע לשאול את המשיח בעצמו:

אמר ליה: זיל שייליה לדידיה.

נראה שיש הבדל גדול בין שתי השאלות ששאל ר' יהושע בן לוי. השאלה ביחס לעולם הבא מתייחסת באופן אישי לשכרו של ר' יהושע בן לוי, ואילו שאלת הגעת המשיח נוגעת לתחייה של

³ וכן הבין רש"י, ד"ה 'האדון הזה' – "שכינה היתה עמהם".

⁴ מהרש"א לעומת זאת מפרש ששלושת הקולות ששמע ר' יהושע בן לוי היו קולותיהם של ר' שמעון בר יוחאי, בנו ר' אלעזר, ונכדו ר' יוסי, שאף הם היו קבורים שם. מבבלי בבא מציעא, פה ע"א משמע שהנכד ר' יוסי לא נקבר ממש בתוך המערה, כיון שלא היה בצער המערה.

כלל ישראל. אליהו רואה שאלה זו כראויה יותר, כיון שהיא נובעת מדאגה לכלל ולא רק לגורלו הפרטי של ר' יהושע.

ובכל זאת, כאמור, גם כאן אליהו אינו עונה באופן ישיר אלא שולח את ר' יהושע למסע של בירור עם המשיח עצמו. דבריו של אליהו מפתיעים, שכן מתברר שהמשיח חי וניתן לשוחח עמו ולקבל ממנו עצמו תשובה לשאלה הגורלית הזו. דורות רבים כל כך עסקו בשאלה הזו, והיא עומדת גם במוקד הסוגיה שבה מופיע הסיפור במסכת סנהדרין, והנה מתברר שהמשיח עצמו חי וקיים ומסוגל לענות מתי יבוא.

עתה מבקש ר' יהושע בן לוי פרטים 'טכניים' על מיקומו וזיהויו:

והיכא יתיב?

אפיתחא דרומי.

גם כאן הפליאה מרובה; הציפייה היא שהמשיח ישב במקום מקודש, דוגמת הר הבית, אך מתברר שהוא יושב בפתחה של העיר רומי, המסמלת בצורה החזקה ביותר את חורבן וגלות ישראל. בעיני חז"ל, רומי נתפסת כמלכות הרביעית,⁵ שכל זמן שהיא שולטת בכיפה, מלכות ישראל לא תיכון והגאולה השלמה לא תבוא.⁶

נשים לב להקבלה הברורה בין 'פתחא דמערותא דר' שמעון בר יוחאי' ל'פתחא דרומי'. ההקבלה הזו מנגידה בין פתח המערה של המתנגד חסר הפשרות לרומי, אשר בוחר בחיי רוח קיצוניים ומוכן להסתפק באמת מים ופרי החרוב למחייתו, לבין פתח העיר רומי, המבטאת את הכוח והעושר החומרי ואת ההתנגדות לעולם הרוח היהודי.

בספרו **מרגליות הים**, הרב ראובן מרגליות מפנה את תשומת לבנו לכך שאליהו הנביא מתואר במספר מקומות כמי שמצוי בפתח מערה או חורבה.⁷ תיאור זה קיים כבר במקרא עצמו:

וַיְהִי כְשִׁמְעַע אֱלֹהֵיו וַיִּלֶט פָּנָיו בְּאֲדָרְתוֹ וַיֵּצֵא וַיַּעֲמֵד פֶּתַח הַמְּעָרָה
וַהֲגִה אֱלֹיו קוֹל וַיֹּאמֶר מַה לָּךְ פֹּה אֱלֵיָהוּ.

[מלכים א' יט, יג]

⁵ ראו למשל מכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דבחדש, פרשה ט, ד"ה רבי נתן אומר: "הראהו ארבע מלכיות שהן עתידין לשעבר את בניו, שנאמר: ויהי השמש לבא ותרדמה נפלה על אברם והנה אימה חשכה גדולה נופלת עליו" (בראשית טו, יב)... נופלת זו מלכות רביעית, רומי חייבתא".

וראו גם מדברי ר' יהושע בן לוי עצמו בירושלמי תענית פ"א ה"א - "אם יאמר לך אדם איכן הוא אלהיך אמור לו בכרך הגדול שברומי".

⁶ ראו למשל בבלי מגילה, ו ע"א: "קסרי וירושלים. אם יאמר לך אדם: חרבו שתיהן - אל תאמן; ישבו שתיהן - אל תאמן; חרבה קסרי וישבה ירושלים, [אן] חרבה ירושלים וישבה קסרי - תאמן. שנאמר: 'אִמְלֹאָה הַחֲרָבָה' (יחזקאל כו, ב), אם מליאה זו - חרבה זו; אם מליאה זו - חרבה זו. רב נחמן בר יצחק אמר: מהכא: 'ולאם מלאם יאמין' (בראשית כה, כג)". וכן כתב מהר"ל, **חידושי אגרות**, סנהדרין צח ע"א: "אפתחא דמלכות רביעית... כי כאשר מגיע העדר למלכות רביעית, מחייב התגלות המשיח".

⁷ הרב ראובן מרגליות, **מרגליות הים**, ירושלים תשל"ז, חלק ב, עמ' 159, אות יד.

בצורה זו נגלה אליהו גם לר' שמעון בר יוחאי ובנו לאחר שנים עשרה בפתח המערה: "אתא אליהו וקם אפיתחא דמערתא, אמר: מאן לודעיה לבר יוחי דמית קיסר ובטיל גזרתיה"⁸. וכן מסופר עליו שהוא פוגש את ר' יוסי בפתח חורבה בירושלים:

אמר רבי יוסי: פעם אחת הייתי מהלך בדרך, ונכנסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלים להתפלל. בא אליהו זכור לטוב ושמר לי על הפתח (והמתין לי) עד שסיימתי תפילתי.
[בבלי ברכות, ג ע"א]⁹

הפתח מסמל את המעבר בין העולם הפנימי לעולם שבחוץ. זה אחד ההסברים לכך שאנו קובעים מזווה ומניחים את החנוכייה בפתח הבית, בנקודת המעבר בין הפנים המוגן לחוץ הפרוץ, שבו האדם זקוק להגנה מרובה. אליהו מצוי בפתח, כי תפקידו הוא לבשר את הגאולה, לבשר את המעבר ממציאות של עולם שפל, לעולם של גאולה. בשלושת המפגשים שהזכרנו במערה ובחורבה, אליהו 'מוציא' את החכמים שמחפשים את שלמותם – בתורה (ר' שמעון בר יוחאי), בתפילה (ר' יוסי), ובבקשת הגאולה (ר' יהושע בן לוי) – מן החיפוש הפנימי אל המציאות החיצונית. קיימת חשיבות עצומה בכניסה אל 'מערה' במשך שנים ארוכות על מנת לגדול בתורה וברוחניות, אבל הגאולה תוכל להתרחש רק אם יגיע השלב שבו אותו אדם שנכנס פנימה יוצא מן המערה או מהחורבה אל המציאות עצמה על מנת להשפיע עליה מהשפע שבה ניזון בכל שנות ההסתגרות. אליהו כמבשר הגאולה שולח את גדולי החכמים הללו אל המציאות על מנת לתקנה ולהעלותה, כי רק בדרך זו היא תוכל להתקדם אל השלמתה.

גם המשיח מצוי בפתח, בפתח העיר רומי. אבל ייתכן שהמשמעות של ישיבתו על הפתח שונה מעט. הוא יושב דווקא בפתח העיר ולא בתוכה, כדי ללמד על הזמניות של הימצאותו שם. זהו מקום מעבר בלבד, שאין בו מושב קבוע. המשיח נועד וצפוי לצאת מן הפתח, כדי לבוא ולגאול את ישראל.

ר' יהושע בן לוי פוגש באליהו בפתח המערה שהיא סמל ההתכנסות וההתקדשות בעבודת ה'. כדרכו, הוא מבקש למשוך אותו משם אל תיקון המציאות שבחוץ. מנגד, המשיח יושב בפתח של העיר רומי, מעוז החולין והטומאה, וגם הוא מבקש לצאת מן המקום הזה אל תיקון המציאות. דרכו של ר' יהושע בן לוי מפתח המערה של ר' שמעון בר יוחאי לפתחה של רומי, נועדה לתווך בין שני הפתחים הללו, כדי להביא לתיקונה של המציאות.

⁸ בבלי שבת, לג ע"ב.

⁹ וראו גם במדרש משלי (בובר), פרשה ט.

ר' יהושע בן לוי מבקש מאליהו סימן זיהוי של המשיח, וכאן צפויה לו הפתעה שלישית:

ומאי סימניה?

יטיב ביני עניי סובלי חלאים, וכולן שרו ואסירי בחד זימנא, איהו שרי חד ואסיר חד. אמר דילמא מבעינא, דלא איעכב.

גם כאן ניתן היה לצפות, שהמשיח יהיה אדם נשוא פנים ומכובד, אך מתברר שאין הדבר כן: המשיח יושב בין עניים סובלי חולאים, ואף הוא עצמו חבול ומדוכא בייסורים בין העניים הללו. נראה, שתיאור זה מבוסס על פרשנות חז"ל לתיאורו של המשיח כבעל ייסורים בבואת 'הנה ישכיל עבדי' של ישעיהו:¹⁰

לא תאר לו ולא הדר ונראהו ולא מראה ונחמדהו. נבנה וחדל אישים איש מכאבות וידוע חלי וכמסתר פנים ממנו נבנה ולא חשבנהו. אכן חלניו הוא נשא ומכאבינו סבלם ואנחנו חשבנהו נגוע מפה אלהים ומענהו. והוא מחלל מפשענו מדפא מעונתינו מוסר שלומנו עליו ובחברתו נרפא לנו.

[ישעיהו נג, א-ה]¹¹

תיאור זה מציג את המשיח כסובל את סבל הגלות ממש כפי שסובל ממנה עם ישראל. הימצאותו של המשיח בשערי רומי בין סובלי החולאים בא אולי ללמד שתפקידו הוא לרומם את העולם כולו, ולתקן אפילו את השדרות הנמוכות ביותר של המציאות. הגאולה מתחילה מפתח העיר החומרית ביותר, ומקרב האנשים החלשים ביותר שבה.

מעניין לציין שעל ר' יהושע בן לוי עצמו מסופר, שהיה מוכן לשבת בין 'בעלי ראתן', הנגועים בדרגת השחין הקשה ביותר, בעוד שאר החכמים התרחקו מהם מאוד:

מכריז רבי יוחנן: הִזְהָרוּ מִזְבוּבֵי שַׁל בְּעַלֵי רֵאתָן.

רבי זירא לא הוה יתיב בזיקיה [בכיוון הרוח שנושבת מחולה ראתן].

רבי אלעזר לא עייל באהליה [לא נכנס באהלו של חולה ראתן]. רבי

אמי ורבי אסי לא הוו אכלי מביעי דההיא מבואה [לא היו אוכלים

מביצים שהוטלו במבואה שגר בה חולה ראתן].

ר' יהושע בן לוי מיכרך בהו ועסיק בתורה, אמר: 'אילת אהבים

ויעלת חן' – אם חן מעלה על לומדיה, אגוני לא מגנא?!¹²

[בבלי כתובות, עז ע"ב]

¹⁰ עיינו למשל, בבלי סנהדרין, צח ע"ב. יש המפרשים פסוקים אלו בישיבה על עם ישראל לעתיד לבוא, או לחלופין על ירמיהו הנביא. עיינו אבן עזרא, רד"ק ועוד על אתר.

¹¹ עיינו רש"י, סנהדרין צח ע"א, ד"ה סובלי חולאים, שמפנה לפסוקים הללו.

¹² רש"י, ד"ה מיכרך בהו: "נדבק אצלם בשעה שעוסק בתורה, ומושיבן אצלו, ומובטח הוא שתגין התורה עליו ולא יוזק".

לאמור, ר' יהושע בן לוי הוא האדם הראוי למפגש עם המשיח. הוא מבין כמותו שתיקון המציאות כולל גם את הרבדים הנמוכים ביותר של המציאות.

ג. מפגש ר' יהושע בן לוי והמשיח בפתח רומי

אזל לגביה,

אמר ליה: שלום עליך רבי ומורי!

אמר ליה: שלום עליך בר ליואי.

ר' יהושע בן לוי עומד לפני המשיח כתלמיד העומד בפני רבו, אף שהוא עצמו מתואר במקורות אחרים על ידי אליהו כיחיד כדורו.¹³ המשיח מזהה מיד את ר' יהושע בן לוי ומכנה אותו על שם אביו 'לוי'.¹⁴ בהמשך נראה שאליהו מייחס לאמירת השלום של המשיח תוך כדי הזכרת שמו ושם אביו משמעות רבה.

אמר ליה: לאימת אתי מר?

אמר ליה: היום.

כאן ההפתעה מגיעה לשיאה; המשיח מודיע באופן ברור שהוא יבוא באותו היום. כיצד חש אדם שהמשיח עצמו מודיע לו שהוא צפוי להגיע באותו היום? סביר להניח שר' יהושע בן לוי, המצפה לגאולה, שנשלח על ידי אליהו מבשר הגאולה, השומע מהמשיח עצמו את בשורת הגעתו, חש התרגשות והתעלות עצומה. 'כלו כל הקיצין' והנה הנה היום המשיח בא! כמובן, ואין צורך אף לספר זאת, המשיח לא בא, ומה רבה היתה אכזבתו של ר' יהושע בן לוי. עתה הוא שב לאליהו על מנת שיסביר לו את פשר המפגש וכן את הסיבה שבשלה המשיח לא עמד במילתו.

ד. המפגש השני עם אליהו

אתא לגבי אליהו.

אמר ליה: מאי אמר לך?

אמר ליה: שלום עליך בר ליואי.

אמר ליה: אבטחך לך ולאבוך לעלמא דאתי.

אליהו מאיר את עיני ר' יהושע בן לוי לכך שכל מילה של המשיח מדויקת ויש לה משמעות רבה, ואף חבויים במילותיו נדבכים נוספים.

¹³ עיינו בבלי כתובות, עז"ב: "מכריז אליהו קמיה [לפניו]: פנו מקום לבר ליואי, פנו מקום לבר ליואי", ובהמשך שם.

¹⁴ יש לשים לב לכך שגם אליהו כינה את ר' יהושע 'בר ליואי'.

השאלה הראשונה שר' יהושע בן לוי שאל את אליהו, שכבר נשכחה על ידו, מקבלת עתה מענה על ידי פרשנותו של אליהו לדברי המשיח. לדבריו, המשיח כלל בברכת השלום לר' יהושע את ההבטחה לכך שהוא ואביו יזכו לחיי העולם הבא. מסתבר, שהמילה 'שלום' מכילה בתוכה כמה משמעויות; שלום הוא שמו של הקב"ה, ויש בו ביטוי לשלמות וטוב, ללא מקום אחיזה לרע. לכן, כאשר המשיח אומר מילה זו ומצרפה לשמו של ר' יהושע ולשם אביו, הרי הוא כאומר שהמציאות שלו ושל אביו היא שלמה, ללא כל פגם, ולפיכך זכו במעשיהם לחיי הנצח והשלמות. את המפגש הראשון עם אליהו ר' יהושע בן לוי פתח בשאלת שכרו הרוחני לעולם הבא. לעומת זאת, במפגש עם המשיח ולאחר מכן שוב עם אליהו הוא אינו מעלה כלל נושא זה. מסתבר אמנם שנושא זה אינו חסר חשיבות, שכן ר' יהושע בן לוי מקבל כאן תשובה לשאלתו ואישור לדרכו ופועלו בעולם. ועדיין, לא בזה צריך להיות עיקר עיסוקו. למעשה מתרחש כאן מהפך ביחס למפגש הראשון. במפגש הראשון, ר' יהושע בן לוי התעניין בשכרו הרוחני בעולם הבא, ואליהו הוא זה שהוביל אותו לשאלת הגאולה של הכלל. כאן לעומת זאת, ר' יהושע אינו מזכיר כלל את שכרו האישי, אלא שקוע כולו בגאולת הכלל ובהבנת משמעות דבריו של המשיח, ודווקא אליהו הוא זה שמעלה את נושא העולם הבא.

אמר ליה: שקורי קא שקר בי, דאמר לי היום אתינא, ולא אתא!

המילה 'שקר' צורמת עד מאוד. אך ברור, שהיא מבטאת היטב את אכזבתו הקשה של ר' יהושע בן לוי.

בנקודה הזו מגיעה האגדה לסיומה הדרמטי, בדבריו של אליהו:

אמר ליה: הכי אמר לך: 'היום אם בקלו תשמעו' (תהילים צה, ז).

אליהו מבהיר לר' יהושע בן לוי את עומק דבריו של המשיח, ואת המשמעויות החבויות בהן. משמעות המילה היחידה שבה השתמש המשיח – 'היום', מבטאת נאמנה את מהות הגאולה. הגאולה יכולה וצריכה לבוא בכל יום ויום. המילה 'היום', מבטאת את הפוטנציאל להגעתו של המשיח בכל יום, לעומת תפיסה של מועד וקץ ברור לגאולה. המשיח מלמד את ר' יהושע, ואתנו יחד אתו, שאם רק נשוב בתשובה ונשמע לקול הקב"ה, מיד תבוא הגאולה.

ה. מי מחכה למי?

עד עתה עסקנו בסוגיה מנקודת מבטו של ר' יהושע בן לוי, המייצג במסעו אולי את נקודת המבט של עם ישראל כולו, והיא – הציפייה להגעת המשיח. אולם מהתבוננות נוספת בסיפור עולה שלמעשה לא פחות ממה שעם ישראל מחכה ומצפה לגאולה ולמשיח, המשיח עצמו יושב ומחכה לעם ישראל. הציפייה שלו היא כל כך גדולה וממשית עד כדי כך שהוא מצוי במוכנות תמידית להגעתו. הוא יושב בפתחה של רומי, כורך תחבושת ומסיר תחבושת, ומוכן בכל רגע נתון לבוא ולגאול את ישראל.

יתרה מכך, ייתכן בהחלט שכאשר מגיע אליו 'גדול הדור' ר' יהושע בן לוי, בשליחותו של אליהו מבשר הגאולה, המשיח עצמו מבין ש'כלו כל הקיצין', והוא נקרא סוף סוף לגאול את המציאות. לא פחות משר' יהושע בן לוי מתאכזב ממה שאירע וחש ששיקרו לו, המשיח עצמו חש מרומה, כיוון שהוא היה סבור שבעקבות תשובתו לר' יהושע שהוא יבוא 'היום', עם ישראל ישוב בתשובה, ואכן הוא יוכל לבוא 'היום'.

ציפיייתו של המשיח לגאולה, היא למעשה ציפיייתו של הקב"ה עצמו. ביטוי מפורש לכך שלא רק אנו מחכים לגאולה אלא אף הקב"ה מחכה לה, מופיע בדברי הגמרא בדף הקודם:

מאי יופח לקץ ולא יכזב' (חבקוק ב, ג) – אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: תיפח עצמן של מחשבי קיצין, שהיו אומרים: כיון שהגיע את הקץ ולא בא – שוב אינו בא. אלא חכה לו [למרות שכבר עבר הקץ הנקוב], שנאמר: 'אם יתמהמה חכה לו' (שם).
שמא תאמר: אנו מחכין, והוא אינו מחכה? תלמוד לומר 'ולכן יחכה ה' לחננכם ולכן ירום לרחמכם' (ישעיהו ל, יח).
וכי מאחר שאנו מחכים והוא מחכה, מי מעכב? מדת הדין מעכבת [בהמשך הפסוק מישעיהו נאמר: 'כי אֵלֵהי מִשְׁפָּט ה' (שם)].
וכי מאחר שמדת הדין מעכבת, אנו למה מחכין? לקבל שכר, שנאמר 'אשרי כל חוכי לו' (שם).

[בבלי סנהדרין, צז ע"ב]

בסיפור חלה תפנית יסודית בתפיסת זמן הגאולה. בעוד ר' יהושע בן לוי מבקש לדעת את הזמן, את ה'קץ', של הגאולה, דבריו של המשיח מסיטים את עיקר התודעה לקירוב הגאולה על ידי תשובה – 'היום אם בקולו תשמעו'.

ר' יהושע בן לוי עצמו קובע בסמוך לאגדה זו שהגאולה איננה תלוי דווקא בקץ קבוע, אלא יכולה להקדים ולבוא על ידי תשובה של עם ישראל:

אמר רבי אלכסנדר: רבי יהושע בן לוי רמי: כתיב 'בעתה', וכתוב, 'אחישנה' [ישעיהו ס, כב: 'הִקֵּטְן יִהְיֶה לְאֵלֶיךָ וְהִצְעִיר לְגוֹי עֲצוּם אֲנִי ה' בְּעֵתָה אֲחִישְׁנָה']!
זכו – אחישנה; לא זכו – בעתה.

[בבלי סנהדרין, צח ע"א]

המילה 'זכו' – אין משמעותה זכייה מקרית בגורל, אלא זכייה במעשים. אם עם ישראל יזכה במעשיו וישוב בתשובה, יוכל לזכות לגאולה בזמן מוקדם יותר.¹⁵ כאן נוסף מדברי המשיח אף יותר מכך: המשיח מלמדנו שה'אחישנה' יכול וצריך להיות 'היום' ממש. ר' יהושע בן לוי אף מוסיף ומבהיר ששני סוגי הגאולה, 'בעתה' ו'אחישנה', מובילים לגאולה בדרכים שונות מאוד זו מזו:

אמר רבי אלכסנדר: רבי יהושע בן לוי רמי: כתיב 'וארו עם ענני שמיא כבר אנש אתה' (דניאל ז, יג), וכתיב 'עני ורכב על חמור' (זכריה ט, ט)!

זכו – עם ענני שמיא; לא זכו – עני ורכב על חמור.

השוני בין שני סוגי הגאולה אינו רק הבדל באופן הבאת הגאולה, בדרך של אחישנה או בעתה, אלא שכל אחת מהדרכים תיצור מציאות שונה בתכלית של עוצמת הגאולה. אם הגאולה תבוא בעתה, אזי אופייה יהיה בבחינת 'עני ורכב על חמור'; ואם היא תבוא בדרך של אחישנה הרי שתהיה 'עם ענני שמיא'. מתברר אפוא, שגם כוחו של המשיח ועוצמתה של הגאולה נובעים ממעשיהם של ישראל, שאם יזכו במעשיהם וישובו בתשובה שלמה, הגאולה תתרחש בדרך שלמה ונעלה יותר.¹⁶

1. שיבוץ האגדה במסגרת סוגיית הגאולה

האגדה הזו מובאת במסגרת הסוגיה המרכזית ביותר בתלמוד העוסקת בענייני הגאולה. סוגיה מפורסמת זו שבפרק 'חלק' מתפרסת על פני כשני דפים וחצי, מדף צו ע"ב עד דף צט ע"א. סוגיה זו כוללת בתוכה סוגיות משנה רבות, דוגמת: תיאור זמן הגאולה כתקופה קשה לישראל, חישובי קץ הגאולה, הסתייגות מחישובי הקץ, שאלת גאולה ותשובה ועוד. אחת השאלות הבולטות בסוגיה היא שאלת זמן הגאולה. הסוגיה כולה פותחת בתיאור תקופת הגאולה כתקופה קשה לישראל, ומשם עוברת לחישובי הקץ. חלק זה מסתיים באמירה העקרונית שכבר הובאה לעיל:

אמר ר' יונתן: תיפח עצמן של מחשבי קיצין, שהיו אומרים כיון שהגיע את הקץ ולא בא שוב אינו בא.

[בבלי סנהדרין, צז ע"ב]

¹⁵ עיינו גם בבלי ראש השנה, טז ע"ב: "א"ר יוחנן: שלשה ספרים נפתחין בר"ה – אחד של רשעים גמורין, ואחד של צדיקים גמורין ואחד של בינוניים. צדיקים גמורין נכתבין ונחתמין לאלתר לחיים. רשעים גמורין נכתבין ונחתמין לאלתר למיתה. בינוניים תלוין ועומדין מר"ה ועד יוה"כ. זכו – נכתבין לחיים; לא זכו – נכתבין למיתה". כך יש לפרש גם את הנאמר בבבלי סוטה, יז ע"א: "ר' עקיבא אומר: זכו – שכינה ביניהם; לא זכו – אש אוכלתן".

¹⁶ הערת עורך: עוד על היחס שבין הסיפור על ר' יהושע בן לוי והמשיח לבין מימרות ר' יהושע בן לוי הסמוכות לו ראו במאמרו הסמוך של הרב אוריאל עיטם.

בהמשך, הסוגיה מובילה להבנה שיש דרך נוספת לגאולה, והיא דרך התשובה. נראה שלאורך כל הסוגיה קיים מתח בין שתי דרכי הגאולה – 'בעתה' ו'אחישנה', בין גאולה שזמנה קצוב ואינה תלויה בתשובה, לגאולה התלויה בתשובה דווקא.¹⁷

נראה שהסיפור שלנו שותף למפנה החשוב הזה בסוגיה. לפי דברי המשיח עצמו, שמן הסתם הוא המוסמך ביותר בהבנת 'סוגיית' הגאולה, עיקר עיסוקנו ראוי להיות בהליכה אקטיבית בדרך הקב"ה, 'היום אם בקולו תשמעו', שהיא תביא את הגאולה, ולא להתעסק בחישובי קיצין וציפייה פסיבית לגאולה בזמנה המיועד.

על רקע זה ניתן להבין קטע נוסף בהמשך הסוגיה, העוסק בשמו של המשיח:

מה שמו?

דבי רבי שילא אמרי: שילה שמו, שנאמר 'עד כי יבא שילה' (בראשית מט, י).

דבי רבי ינאי אמרי: ינון שמו, שנאמר 'יהי שמו לעולם לפני שמש ינון שמו' (תהילים עב, יז).

דבי רבי חנינה אמר: חנינה שמו, שנאמר 'אשר לא אתן לכם חנינה' (ירמיהו טז, יג).

ויש אומרים: מנחם בן חזקיה שמו, שנאמר 'כי רחק ממני מנחם משיב נפשי' (איכה א, טז).

ורבנן אמרי: חיוורא דבי רבי שמו, שנאמר: 'אכן חליינו הוא נשא ומכאבינו סבלם ואנחנו חשבנהו נגוע מכה אלהים ומענה' (ישעיהו נג, ד).

אמר רב נחמן: אי מן חייא [אם המשיח מן החיים] הוא – כגון אנא, שנאמר: 'והיה אדירו ממנו ומשלו מקרבו יצא' (ירמיהו ל, כא).

אמר רב: אי מן חייא הוא – כגון רבינו הקדוש (רבי יהודה הנשיא), אי מן מתיא הוא – כגון דניאל איש חמודות.

[בבלי סנהדרין, צח ע"ב]

דברים אלו ממחישים את הנקודה המרכזית שהעלינו: לא זו בלבד שהמשיח יכול לבוא בכל עת, אלא בכל דור קיים 'משיח' פוטנציאלי, שמחכה לגאול את ישראל, שהרי בכל בית מדרש קבעו שרבים יכול להיות הגואל. אין הדבר תלוי אלא במעשיהם של ישראל.

¹⁷ בנושא זה ראו גם את מאמרו של הרב דוד אסולין בגיליון זה.

ז. נספח: בין ר' יהושע בן לוי לבעל שם טוב

באגרת המפורסמת של הבעל שם טוב לגיסו ר' גרשום מקיטוב, הוא מתאר מפגש שהיה בינו לבין המשיח, בזמן 'עליית הנשמה':

ועליתי מדריגה אחר מדריגה, עד שנכנסתי להיכל משיח ששם לומד משיח תורה עם כל התנאים והצדיקים וגם עם שבעה רועים. ושם ראיתי שמחה גדולה עד מאד, ואיני יודע לשמחה מה זו עשה. והייתי סובר שהשמחה הזו חס ושלום על פטירתי מן העולם הזה. והודיעו לי אחר כך שאיני נפטר עדיין, כי הנאה להם למעלה, כשאני מיחד יחודים למטה על ידי תורתם הקדושה. אבל מהות השמחה איני יודע עד היום הזה. ושאלתי את פי משיח, אימתי אתי מר? והשיב, בזאת תדע, בעת שיתפרסם למודך ויתגלה בעולם, ויפוצו מעינותיך חוצה מה שלמדתי אותך והשגת, ויכלו גם המה לעשות יחודים ועליות כמוך, ואז יכלו כל הקלפות ויהיה עת רצון וישועה.

[הרב יחזקאל מתתיהו גוטמן (מהדיר), **קדש הקדשים: הוראות והדרכות בעבודה ובחיים מאת רבינו ישראל בעש"ט ממזבזו**, תל אביב תשי"א, סעיף קסז]

אין ספק שתיאור זה תואם במידה רבה את סיפור המפגש בין ר' יהושע בן לוי למשיח. גם בתיאור הזה המשיח מטיל את האחריות לביאתו על עם ישראל. אולם קיימים שני הבדלים מרכזיים בין שני הסיפורים. ההבדל הראשון – בעוד בסיפור המפגש עם ר' יהושע בן לוי המשיח יושב בשערי רומי שמסמל את המקום הנמוך והשפל שבו מצוי המשיח, בתיאורו של הבעש"ט, הוא יושב בהיכל גבוה ביותר בשמים, 'היכל משיח', ולומד תורה עם "התנאים והצדיקים וגם עם שבעה רועים". אולי ניתן ללמוד מכך, שהמשיח אמור לגאול ולתקן את המציאות כולה, מהמקום השפל ביותר כמו שערי רומי, עד המקום הגבוה ביותר. ההבדל שני – בשונה מדבריו הכלליים של המשיח אל ר' יהושע בן לוי, שהגאולה תלויה ב'היום אם בקולו תשמעו', כאן ניתנת כבר הדרכה יותר מכוונת; הגאולה תגיע בזמן שתורתו של הבעל שם טוב תפרוץ החוצה ותתגלה בעולם. על אף ההבדלים הללו, הנקודה המשותפת לשני הסיפורים היא החשובה לענייננו: כמו בסיפור עם ר' יהושע בן לוי, גם בתיאורו של הבעל שם טוב המשיח מסיט את מרכז הכובד מעיסוק בשאלת הקץ לשאלת התפקיד והאחריות של עם ישראל להגעתה של הגאולה.